

43530

SZINÉSZET A MULTBAN

(A magyar színeszt története dióhéjban)

Összeállította :
CSERZY BÉLA

(A Színházi Újság kiadása.)
Szeged, 1939.

A

M. [REDACTED]

TUDOMÁNYEGYETEM

KÖNYVTÁRA

SZEGED

43530

SZINÉSZET A MULTBAN

(A magyar színészet története dióhéjban)

Összeállította :
CSERZY BÉLA

(A Színház Újság kiadása.)
Szeged, 1939.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000918725

43530

Aligha akad ma már olyan kultu-
remlber, akit ne érdekelne a szin-
ház, a szinművészet; — ebből kö-
vetkezik, hogy a magyar szinészet
multja, fejlődésének története is ál-
talanos érdeklődésre tarthat szá-
mot. A mai élet ezer gondja, baja
pedig csak kevés embernek enged
időt arra, hogy a kimerítő, részle-
tes szinészettörténettel behatóbban
foglalkozhasson. Viszont: az álta-
lános ismeretek köréből ez az isme-
ret sem hiányozhat; az általános
intelligencia megköveteli, hogy tud-
juk: hogyan fejlődött a magyar szin-
észet; illetőleg a mai dicsőséges
magyar szini kultúra milyen mult-
ra, fejlődési fokozatra tekinthet
vissza. — Ez a szempont készítet-
tett arra, hogy a magyar szinészet
történetét kivonatosa, de semmi
fontos momentumot ki nem hagyva,
összeállítsam.

Szerző.

A 14. és 15.-ik században hazánkban is misztériumokkal, vallásos előadások nyomaival találkozunk, amelyek magvát képezik a később kifejlődött színművészetnek. Ezek a misztériumok csaknem minden nemzet kultúrtörténetében megtalálhatók. A misztériumoknak vallási céljuk volt. Minél szélesebbre terjedő tömeget akartak vallásos és erkölcsös életre nevelni. A misztériumok előadása és az egyházi ceremónia között sok hasonlatosság állapítható meg. A misztériumnak is megvolt a népnevelő ereje és hatása.

Később, a 15.-ik században kezdődnek az úgynevezett iskolai színjátékok, amelyet neveznek még deákos, vagy tanodai színjátéknak is. Az iskolai színjátszás lényege az, hogy az iskola tanárainak irányítása és rendezése mellett, a diákok a kérdéses kornak szindarabjait elő-

adják. Ezeknek az előadásoknak a nyelve legtöbb esetben latin volt. A célja: a tanítás, a **nevelés**. Magyarországon az iskolai színjátszás 1440-ben Pozsonyban kezdődik. Az előadás tárgya: misztérium volt. A 15-ik században még Bártfán rendeznek ilyen iskolai színjátékot, ahol a Megváltó életét, szenvedését és halálát mutatták be.

A magyarországi iskolai színjátszás a 16-ik században fejlődik jelentősegteljesebbé, amikor a jezsuiták letelepülési engedélyt kapnak (1561). A jezsuiták, letelepülésüktől egészen a rend eltörléséig (1773) végezték Magyarországon a nevelést és az oktatást. Ezen oktatásnak egyik eszköze volt a vallásos, vagy hazafias tárgyú daraboknak iskolai színjátszás keretében való előadása. A színjátszás helye az iskola, a szereplők a diákok.

A jezsuiták Németországból ültették át és rendszeresítették hazánkban az iskolai színjátékokat. Ebből az időből maradt fenn Szegedi Lőrinc »Theophaniá»-ja, tovább-

bá az ismeretlen szerzőtől származó »Balassi Menyhárt árultatása« c. magyar történelmi vonatkozású szindarab.

A 17-ik században már fokozatos fejlődés tapasztalható az iskolai színjátékoknál. A játékelemek is szaporodnak: énekkel, tánccal és zenével bővül ki a játékkeret. Szalonképessé válik maga a színjátszás: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem nejé palotájában színelőadásokat rendezett (1628) előkelő urhölgyek és urak közreműködésével. Ugyanígy gróf Forgách Ádám országbíró is, pozsonyi palotájában tartott előadásokat (1677).

A magyar nyelvhasználat »divatbáhozásánál« igen nagy érdemük van a jezsuitáknak. A reformáció kezdetekor válik lassan szokássá az idegen nyelv helyett a magyar nyelv használata. A jezsuiták ugyanis hamarosan rájöttek, hogy a reformáció terjesztői azzal érnek el eredményeket, hogy a nép nyelven szólnak a tömeghez. Hitvédelmi okok késztették tehát a jezsuitákat a magyar

nyelv használatára. Rövidesen az iskolai színjátszás nyelve is a magyar nyelv lesz s így a 17-ik században az iskolai színpadokon keresztül egyre használatosabbá válik és ezzel együtt mindjobban fejlődik a magyar nyelv. A század második felében az iskolai színjátszás irányítását a jezsuitáktól a piaristák átvették, akik 1666-ban kerültek Magyarországra.

A 18. században hangsúlyozódik ki az iskolai színjátszásnak az értelme, amikor a nép szélesebb rétegét érdeklő darabok kerülnek előadásra. A piarista atyák igen sokat fáradoznak ezeknek az iskolai színelőadásoknak a megrendezésével, mert nemcsak a rendezés, az instrukciók hárulnak rájuk, hanem magát a darabot is vagy fordítaniok, vagy írniok kell. Munkájuk a nemzeti cél szempontjából igen eredményes, mert a magyar nyelv részben terjedt, de főképen fejlődött. Kezdetben az iskolai színjátékok a tanulók tanítását és nevelését célozták, később azonban a közönség tanítását

is eredményezték. A tanításnak és nevelésnek tehát kitűnő eszközeül szolgáltak.

A 18. század végefelé a tanodai, vagy iskolai színházak jelentősége csökkent, mert már az országban vándorszínitársulatok jártak, melyek főképen német, de általában külföldi színészekből állottak és bár idegen nyelvű előadást tartottak, mégis a színrekerülő darab nagyobb érdeklődéssel birt a közönség körében, mert témája közelebb állt az akkori élethez.

1774-ben állandó német színtársulat létesül Budán. Az ország fővárosában csak német színészet van egészen 1790-ig, amikor megalakul az *első magyar színtársulat*.

2.

Az első magyar színtársulat megszervezése előtt is már történt kísérletezés a magyar színjátszás megtörtézésére. *Felvinczi György I. Lipóttól* kért és kapott engedélyt arra, hogy színjátszó társaságot szervezhessen (1696) és színelőadásokat tarthasson. — Ez a kísérletezés

azonban nem vezetett eredményre. — Mintegy száz év mulott el ezután, amikor megszervezi *Kelemen* László az első magyar szintársulatot és ezzel lerakja a magyar színészet fundamentumát.

Kelemen László jogot végzett; külföldi útja után elhatározta, hogy a magyar nyelv és műveltség emelésére színházat alapít. Elhagyja biztos állását, sőt menyasszonyát is és e nemes ügynek szenteli életét. Az első szintársulat, amelyet megszervezett, az uri dilettánsok színvonalán állott.

Kelemen társulata 1790. október 25-én mutatkozott be a Várszínházban; *Simai* Kristófnak »*Igazházi egy kegyes jó atya*» című ötfelvonásos mulatságos játékát adták elő szép sikerrel. Az első szintársulat küzdelmes körülmények között működik. Az első-második évben még a játékengedély körül is nehézségek mutatkoznak. 1792-ben átszervezi társulatát *Kelemen*. Az ország anyagi gyűjtésével támogatott szintársulat nehezen, sok küzdelem árán műkö-

dik. Majd a társulat kebelén belül is viszálykodás támad, amelynek eredményeképp 1796. április 10-én feloszlik a szintársulat.

A magyarországi szintársulat mintájára nemsokára (1792) Erdélyben is megalakul az első erdélyi színjátszó társaság, amely ez év november 11-től működik. Az első erdélyi szintársulatnak *Kótsi Pátkó* János lett az igazgatója. Az erdélyi társulat jobb helyzetben működött, mint Kelemen társulata. Ennek oka kizárólag az erdélyi magyarurak támogatásában található meg, akik nagyobb áldozatot hoztak a magyar szinikultura fejlesztéséért, mint a pesti mágnások. Az erdélyi szintársulatnál is torzsalkodások fordultak elő, ami a társulat kettéválásához vezetett. A társulat egy része maradt Erdélyben, a másik része Debrecenbe, majd Szegedre ment vendégszereplésre. Különösen Szegeden fogadják szívesen a színészeket. Hosszabb ideig is tartózkodnak a tiszamenti városban, ahonnan kérvényt adnak be Pestme-

gyéhez, a pesti játszási engedély kiadása érdekében. — A pesti országgyűlés ideje alatt heti két előadás tartását engedélyezték a társulatnak. A magyar szintársulat igen rövid idő alatt kellemetlen konkurrenciát jelentett a német színháznak.

A vármegyék sora lelkesedéssel, egyhangulag foglalt állást a magyar színészet érdekében. Impozáns ez a megmozdulás. Így megszűntek a német színház albérlői lenni. 1809. március 1-én, már önállóan folytatják színielőadásukat. Elfoglalják a németektől kapott sivar Rondellát*) de szegénységükben nem vehetik fel a versenyt az új német színházzal. Csak *Kulcsár Istvánnak* köszönhető fennmaradásuk, ki átveszi 1813-ban az igazgatást és vendégszerepléssel segít anyagi gondjaikon. A *Verschönerungs Commission* lebontással fenyegeti a Rondellát. Kulcsár tollal, buzdító röpirattal új játékszin mielőbbi felállítását sürgeti.

Csakhoggy szavai ezúttal nem nyertek meghallgatást. Így 1815 júliusá-

*) Rondella-színház, a Pest város duna parti erődtörményeiből megmaradt bástyatorony. (Sa. Z. II. 748.)

ban a közönség közönye és a német direkcio intrikája felosztásra kényszeríti a második magyar szintársulatot, mely Miskolcra menekül. — Majd Kassán üt tanyát, hová magyarosító szándékkal érkezett.

Uttörő színészetünk 1815-ben lezáruló második korszaka már a nemzet figyelmének homlokterében játszódott le. A nemzeti nyelv fontosságának mindjobban tudatossá váló jelszava uralkodik. De a főváros még idegenpártoló.

Igy a második magyar színjátszó társaság *Erdélyből* indul ki. De a német színészet, amelytől tanul, iskola számára. Jó ideig álstilussal küzd (éneklő hanghordozás, tulajdonságos hangosság). Döbrentei szerint tehát »ami eddig van, külföldi színészes.« Szó sem lehetett akkor magyar színészi stílusról. Ezt a gárdát is feloszlás fenyegette. Debrecenbe vonulnak. Súlyos csapást mér a társulatra Wesselényi báró halála, akiben hű patrónusukat veszítették el. Ettől kezdve bolyongás az életük. Pestet csak vendéjjátékaikkal kere-

sik fel vidéki társulatok. Valamennyi bukással végződik.

Nagy fordulatot jelent Kisfaludy Károly. »A tatárok Magyarorszában« c. darabja. Meghívást nyernek a német színházba. 1820-ban pedig a fővárosban időző királyi udvar is megjelent a magyar színészek előadásán. A német direkcio is elismeréssel adózik színészeinknek.

E törekvő színészek s előadók játéktípusa közt nehéz változást felfedezni. Megyeri hirdeti ugyan az új elvet, a természetes közvetlen játékmódot. Színészeink törekednek is többet adni, de a fejlődés nehézkes volt.

Téli időben általában üres házak előtt játszanak. Ugyanis a vár megközelítése a zajló Dunán át csónakokon is igen körülményes volt.

Buda pedig nem töltötte meg a színházat. Az összpróbákat megnehezítette az a tény, hogy egy-egy színész 15—20-szor játszott havonta. Ezt Csató Pál is megrója.

Igy természetesen a sugóra támaszkodnak. Felmerül a rendező

fontosságának kérdése.

1833-tól Fáy és Döbrentey igazgattak, de hamarosan lemondtak.

A színészek nem csüggednek. — Hogy a közönséget felédesgessék a várba, az énekes játékok intenzivebb ápolására adták magukat. Ez év május végétől Kassáról vendégszereplésre jött Déryné teremtetett telt házat. Ezt azonban a színészek nyomora követte. Már tárgyalnak a Pestre való átköltözés felett.

Több eredeti magyar darab bukkan fel a magyar színészet műsorán. És épül az állandó magyar színház Pesten. De a nyomor szétveti őket, mielőtt ezt elfoglalhatnák. A színjátszás megindulása óta ez volt a 3-ik színészgeneráció, melyet a meg nem értés, a mellőzés, a magárahagyatottság és nyomor osztott fel. A nyugodt fejlődést azette lehetetlenné, hogy nálunk nem voltak a színészetnek főrangú pártfogói, az öntudatos polgári élet még nem alakult ki a tizenkilencedik század elején. S így szociológiai gátlás is hozzájárult a korai magyar

színészeti eredményeknek már csirájukban való megsemmisítéséhez.

Szinte csodával határos, hogy az új iskola keletkezése folytán a színészek határozott stílusa kezd kibontakozni a zürzavarból. A német iskola »síró» és »éneklő» stílusát csak Kántornénak sikerült oly művészivé varázsolni, hogy a modorosságok ellenére is lenyűgözze vele a hallgatóságot. Ez azonban lassan fejlődött ki és a magyar lélekben zajló színészetre való indisponáltság legyőzése csak az állandó Nemzeti Színház felállítása után következett be.

3.

A magyar színjátszás története 1837-től 1878-ig. A színház még a kolozsvári, miskolci, balatonfüredi és pesti kőszínház felépítése után is — a magyarosító munkától eltekintve — művészi szempontból értéktelen és az előző század vándorszínészetét tükrözi vissza.

A Pesti Magyar Színház, később Nemzeti Színház is válogatás nélkül játszik drámát, operát, balettet, stb.

Igy tehát egységes műsorról és egységes játéktípus kialakulásáról nem lehetett szó.

Nagy baj, hogy a színészek nem játszanak egyéniségüknek megfelelő szerepet. Megyeri a gárda legsokoldalúbb művésze. Ő döntő hatást gyakorolt a magyar színeszet fejlődésére.

Szentpétery Zsigmond kedélyes öregurak szerepkörében kiváló. — Lendvay a társalgási darabokban. Fántsy Lajos a szerelmes szerepkörben, László József a szalon-vigjátékok gavallérjainak alakításában tűnt ki főként.

A női gárdából Kántorné nélkülözhetetlen egyéniségét, a tehetséges Laborfalvy Róza szerződtetésével akarták feledtetni. A közönség kedvence, a bájos Lendvayné, Hivatal Anikó, a vigjátékban és tragédiában egyaránt lebilincselő volt. Két évig Déryné is emelte a színház fényét nagyszerű tehetségével.

Ezek a megnyitó gárda főerőségei. Bajza József igazgatása mellett. E társulat megértően fo-

gadta a legsúlyosabb kritikát is és minden törekvése, hogy képezze magát, de ez lassan és nehezen sikerült.

Az élet, a megélhetés válogatás nélküli változatos műsor alkalmazására kényszerítette őket.

Csak egyes nagy színészeink művészi ambíciójának köszönhetjük, hogy jutalomjátékaikra választott darabok sorában egymásután jelennek meg »klasszikus» drámák.

Már a tönk szélén állott a színház, amikor Bajza, a lemondott direktor »Szózat a pesti Nemzeti Színház ügyében» c. röpiratára az országgyűlés 400.000 pengő-forintos nemzeti színházi alapot szavazott meg.

Igy lett a Pesti Magyar Színházból Nemzeti Színház (1840. aug. 8.) De így is nehéz gondokkal küzdött a színház. Végül Baktay Endre igyekszik a színház nivóját emelni. De nagyobb érdeme van Ráday Gedeon grófnak, aki igazgatósága alatt felkarolta a magyar darabokat és mellőzte a külföldi importot.

Igy a színészek rendezett viszo-

nyok közé kerülve egy kiforrott művészi gárda alakult ki a szabadságharcig.

Az új stílus kialakításában nagy szerepe van Megyerinek. Ő lett a mintaképe Egressy Gábornak. Ez a kor a dilettantizmusból kibontakozott magyar színészet tagjaiból nagy színészeket és színiasszonyokat nevelt. Bennük kristályosodik ki a nemzeti színjátszó stílus. Levetik a modorosságukat és mindegyik egészében adja a maga kiforrott művészetét.

4.

A kiegyezés után nagy eredménnyel intéz rohamot a magyar színészet a német ellen.

A Nemzeti Színház életében is változást hoz a kiegyezés. A király nevezte ki az igazgatót. Az igazgatót a belügyminisztérium alá rendelte, ami által megtörtént a Nemzeti Színház államosítása. Ebben az időben fejtett ki Szigligeti Ede és Erkel Ferenc nagy munkásságot a színház zilált ügyeinek rendezésében.

Szigligeti halálával (1878.) és Paulay Ede direktorságával a magyar színjátszás történetében új korszak kezdődik. Az egyéni színészi produkciók helyett az együttes stílusának megteremtése.

A kiegyezés a színészet terén is nagy anyagi fellendülést eredményezett. A Nemzeti Színháznál Paulay kiváló munkája kezdeményezte. Nehézségekkel küzdött. A Népszínház és az Opera megnyitása megosztotta a közönséget. Az opera kiválásával végre igazi jelentőségéhez jut a dráma a Nemzeti Színház színpadán.

Szigeti József, Paulay Ede, felesége Lendvayné és más kiválókhoz a tehetségek egész sora csatlakozik. Ez az idő nyit teret Jászai Mari hatalmas tehetségének. A nagy stílus utolsó képviselőjévé fejlődött ki színjátszásunkban.

A Paulay-korszak kiválói még: Ujházi Ede, Nagy Imre, a nők között Jászai mellett Helvey Laura, — Vizváriné, Szigeti Jolán. És a későbbi híres csillag: Márkus Emília.

Ezt a kitünő együttest Paulay évről-évre új erőkkel növelte. Így lép fel Csillag Teréz a naiva szerepkörben. Majd feltűnt Latabár Kálmán és Gyenes László kiváló alakja. A tehetségek egész sorát kellene még megemlítenünk.

Paulay művészgárdája lassan teljessé gyarapodott. Az ő igazgatósága alatt ünnepelte meg 1877. év szept. 28—29-én a Nemzeti Színház félévszázados évfordulóját.

Legnagyobb sikere talán »Az ember tragédiája»-nak volt 1882-ben.

5.

A magyar színészet előretörésével együtt járt a fővárosban a német színjátszásnak folytonos térvesztése. Nagy jelentősége van ebben a Népszínháznak, főként legnépszerűbb tagjának: Blaha Lujza szívet megnyerő játékanak. Egész művészetében a magyar léleknek csodálatosan bűbájos kivirágzását érezték.

Tamássy József méltó társa volt a »nemzet csalogányá»-nak.

Mellettük van Pálmai Ilka lényé-

nek vonzó pikantériájával, játékának és énekének finomságával; Hegyi Aranka a muzsikus cigány árvája cigányos szépségével, mozgékony, finom, táncoló alakjával; Komáromi Mariska gyönyörű hangjával. A férfiak közül Kassai Vidor a legeredetibb tehetség. De mellette még számosan felkapottak. A következő esztendők újabb tehetséggel ajándékozták meg a színházat: így Odry Árpáddal, Horváth Jenővel és másokkal.

Részben a Népszínház kialakulása és fényes sikere, Blaháné aranyutja, de a fővárosi színház lendülete is előidézi a Nemzeti Színház hanyatlását. A Vigszínház erős vetélytársa, 1896 májusában nyílik meg. Ez a színház eleinte a sikamlós és léha francia bohózatok kultiválásával nem munkált a közönség izlésének nemésítésén; de kétségtelen jelentősége, hogy ezen gyorsanpergő darabok előadásával sikerült teljes diadalra juttatni, az együttes-játék, a színpadi ensemblé elvét.

Először hozta nálunk színre a re-

alista-naturalista dráma leghíresebb termékeit.

A 60-as, 70-es években megindult a színházépítés. Hírnévre tesz szert a szegedi, debreceni, pécsi, nagyváradai és kolozsvári színházszintársulat.

A színházak életében előtérbe kerül az üzleti szempont. Erős versenytársat nyertek az elszaporodott kabarékban és népszerűvé vált mozikban. A divatos film-csillagok személyéhez fűződő sztár-kultusz átcsap a színpadi világba is.

Azonban a színházi konjunktúra összeroppan. Súlyos válság nehezedik életükre, a fővárosban és vidéken is, ahol az élet már ekkor is küzdelmes és bizonytalan. Csak az 1878-ban megalakult Országos Színészegyesület és annak nyugdíjintézete enyhít a súlyos helyzeten és megmenti a színészet veteránjait az éhenhalástól.

*

A világháború vége konjunktúrát hoz a színházaknak. A színházi konjunktúra viszont értékes

színésztehetségeket termel ki. A háboru vége felé, főleg a háboru után igen értékes színészgárdával dicsekedhet a magyar színészet. Ekkor kezd a magyar filmgyártás is előretörni, ami ugyancsak hatékonyan termeli a színésztehetségeket. — A színházi konjunktura növekvő tendenciát mutat az inflációs idők végéig. Ekkor dekonjunktura következik be, amely 1928—29-ben felenged kissé az általános gazdasági depresszió csökkenése következtében, de azután ismét, egész napjainkig, a magyar színészet a gazdasági válság és zavaros világpolitikai helyzet súlyos befolyása alatt állva: vegetál. Dacára ennek, a magyar öserő az életnek ezen a területén is csodát művel: klasszikusértékű színészqualitások fejlődnek ki, akik a magyar színművészet magas nivóját megőrzik.

1941/42 | 184

XA 150981

CORVIN-
NYOMDA
SZEGED.
